

УДК 101.3

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-09>

ФІЛОСОФСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ДИТИНСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ОЛЕНА, МАРЧЕНКО¹

Анотація

У рамках постмодерністського проєкту, спрямованого на гуманізацію відносин «дорослий – дитина», децентралізацію влади та відмову від редукціоністських підходів до пізнання світу та людини, виникає низка нових проблем і парадоксів, які потребують критичного осмислення і вирішення. З одного боку, нова парадигма дослідження дитинства, в основу якої покладено принцип мінливості й неоднозначності, породжує плюралізм думок, множинні світи «дитинства», конституювані на перетині різних соціально-культурних і природничо-наукових систем. З іншого боку, така специфіка вказує на зміщення цілей дослідження – із досягнення об'єктивного знання про дитинство на конструювання інтегративних уявлень про нього. Виникають додаткові теоретичні питання і практичні проблеми, що стосуються реалізації та реорганізації отриманого знання про цей об'єкт, ревізії епістемологічних підходів, аксіоматики та методологічної оптики, необхідності проведення досліджень феномену дитинства у рамках міждисциплінарного синтезу. **Мета дослідження** – здійснити філософський аналіз феномена дитинства у контексті ризиків сучасності й у нерозривному зв'язку із якісними аспектами буття: простором і часом, рухом і формою, можливим і реальним, необхідністю і випадковістю, одиничним і загальним. **Методологія дослідження**: загальнонаукові методи аналізу і синтезу у якості філософського інструментарію. Теоретичну реконструкцію і компаративний аналіз, а також герменевтичний метод було застосовано, з метою виявити особливості міждисциплінарного вивчення феномена дитинства, а також проблем, із цим пов'язаних, та подальших перспектив. Представлені у статті узагальнення дозволили дійти **висновку**, що дитина є повноправним учасником історико-еволюційного процесу, спроможним до самостійного вибору життєвого шляху, на якому нею здійснюється трансформація довкілля, суспільства і самої себе (функція «особистість у суспільстві»); носієм особливої людської якості, набутої ним у процесі спільної діяльності з оточуючими його людьми, у міжособистісному ансамблевому спілкуванні (функція «особистість у колективі»); цілісним системно-смісловим образом, створюваним у процесі засвоєння культурних цінностей (функція «особистість у самості»). **Практичне значення дослідження** полягає у тому, що його результати дають змогу не лише обґрунтувати закон діалектичного розвитку дорослих і дітей, а й актуалізують проведення дослідження в рамках міждисциплінарного синтезу, що сприяє виявленню багатограничних формулювань досліджуваного об'єкта, їхнього зв'язку із сучасним науковим ландшафтом, трансформацією стосунків дітей і дорослих у суспільстві та культурі.

Ключові слова: дитина, феномен дитинства, дитячий модус буття, простір і час, рух і форма, можливе і реальне, необхідність і випадковість, одиничне і загальне.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Людина, розглянута у ставленні до світу, до людей, до самої себе, та її буття і становлення у світі є однією із ключових проблем для філософії. У цьому контексті індивід виступає як соціальна істота, життя якої зумовлене взаємодією з іншими суб'єктами. Своєю появою на світ кожна дитина продовжує Буття Людини, вносячи індивідуальний внесок в еволюційний процес людства. Онтологічна парадигма дослідження світу дитинства має своєю метою осягнення багатовимірного і багаторівневого буття дитини. На перший погляд, словосполучення «філософія дитинства»

(Gheaus, Calder, & De Wispelaere, 2019) може видатися метафорою, яка не має відношення до наукового дискурсу. Таке ставлення пояснюється прийнятим у суспільстві та культурі уявленням про дитинство як очевидне, наперед задане явище, психофізіологічну стадію розвитку, що передує дорослішанню. Водночас, на думку багатьох сучасних філософів, дитинство – це складний багатовимірний феномен, дослідження якого не можливе без спеціальних методів і підходів. Розглядаючи дитинство як вихідний період становлення майбутньої особистості, уявімо перехід від «непроявленого» до «проявленого», від внутрішньої форми до зовнішньої у вигляді онтологічної схеми: «Дитина = / + Буття» (Дитина = Буття – це дитина у «самості»; Дитина + Буття – це дитина у взаємовідносинах зі світом). Буття є реальною об'єктивністю, у яку занурюється народжена дитина. Аби зрозуміти буття дитини,

Corresponding author:

¹ Дніпровський державний університет внутрішніх справ (Дніпро, Україна)
E-mail: lina728@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

необхідно дослідити сутнісний зміст усієї її життєдіяльності.

Починаючи із 1960-х років минулого століття, орієнтовані на переоцінку феномена дитинства дослідники поступово відмовляються від інтерпретації дитини як пасивного об'єкта вивчення та впливу соціальних практик, а також відходять від однозначних формулювань та універсалізації дитячого досвіду, що свідчить про трансформацію епістемологічних та онтологічних припущень, зміну методологічних підходів, що піднімають питання вивчення цього об'єкта на якісно новий рівень. Формування нової парадигми зумовлене спробами повернутися «назад до дітей», експлікувати характеристики «чистого» дитячого досвіду, що, певною мірою, є стилем сучасного теоретизування й уособлює собою спосіб ухилення від онтологічних зобов'язань матеріалістичного монізму, в надії виявити нову форму єдності, не розірвану картезіанством (Kennedy, 2006, с. 77).

Водночас ХХІ століття, із його бурхливим розвитком новітніх комунікативних технологій, глобалізацією економічних відносин і загостренням перманентних і появою нових військових конфліктів по усьому світові, знову відтісняє буття Дитини на другий план, порівняно із активно насаджуваними у суспільстві цінностями споживання. Звідси актуалізація таких проблем, як посилення світової стратифікації і соціальної нерівності дітей, глобалізація ризиків дитинства і його рефлексивності, макдональдизація дитинства, поширення суїцидальної та залежної поведінки, булінгу, віртуалізація дитинства. Поки що не знаходить належного відображення у науковій літературі проблематика домінантних типів раціональності: як працюють і чи працюють взагалі ідеї формальної раціональності М. Вебера, макдональдизації Дж. Рітцера тощо у просторі сучасного дитинства? Ці та інші питання потребують проведення кроскультурних міждисциплінарних досліджень наслідків глобалізації та глокалізації дитинства, проблематики рефлексійності та ризиків дитинства у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Проведений автором аналіз вітчизняних і англійських наукових праць переконує, що сучасне знання про дітей являє собою мозаїчну картину, у рамках якої дослідницький об'єкт фрагментується на окремі сегменти, залишаючи за межами уваги важливі факти, що мають істот-

ний вплив на розуміння і вивчення цього феномена. Навіть за наявності експериментально підтверджених даних і при використанні вивірених статистичних методів, такий методологічний плюралізм вносить суттєві протиріччя у дослідження і розуміння дитинства (Postman, 1982). Так, С. Спіру, дослідник феномену дитинства із Великобританії, наголошує на необхідності повноцінному включенні дітей і дитинства у соціальну та політичну теорію. Теоретична сліпота до реального становища дітей у суспільстві, на його думку, може призвести до практичного вилучення дітей із багатьох важливих сфер соціального, політичного та економічного життя (Spruce, 2017. Рр.433-437; Spruce, 2018). Французька психоаналітикиня, феміністична філософиня та мовознавця Люс Ірігарей у своїй книзі «To be Born», 2017 року, пропонує нову філософію дитини. Замість того, щоб розглядати дитину як носія прав і таку, яка потребує адекватної турботи, як це заведено у сучасних філософіях дитинства, Ірігарей представляє дитину як метафору нової людини, що являє собою природну приналежність. Її концепція дитини інтерпретується у цій праці у світлі досвідченого й афективного повороту у феноменології та когнітивних науках про філософське мислення як втілене і вбудоване мислення нової епохи. Ірігарей проливає світло на замовчування і придушення Дитини всередині Дорослого. Філософське мислення має жити джерелами думки, які вже присутні в ранньому дитинстві та продовжують бути присутніми і в дорослому мисленні як ігноровані або пригнічені афективні шари думки (Thorgeirsdottir, 2022).

Надто широкий спектр дослідницьких позицій, що продукують безліч концептуальних рамок, породжує не тільки епістемологічні проблеми, а й низку освітніх і педагогічних парадоксів. Діти від початку вписані в онтологічні моделі та наукові картини світу, у простір пояснювальних конструкцій, переважно без урахування специфіки їхнього суб'єктивного досвіду. Цього логічного «замкненого кола» важко уникнути навіть у рамках одного наукового підходу, оскільки чітких критеріїв визначення дитинства і дорослості не існує: діти є одночасно й Іншими, які мають індивідуальні характеристики та іманентний досвід, і потенційними дорослими, що володіють притаманними світу дорослих природними даними, функціями і потребами. Процес навчання і виховання, педагогічні технології також засновані на певних уявленнях про дитинство, фундованих

теоріями, побудованими на низці епістемологічних припущень, на підставі яких не тільки діти, а й дорослі вчаться діяти відповідно до усталених «вірувань» і переконань.

Незважаючи на те, що епістемологічні та онтологічні засади теорій схильні до трансформацій, мета наукового пошуку зазвичай корелює із досягненням об'єктивного знання, оминаючи суб'єктивні, а також орієнтовані на розуміння та опис форми пізнання. «Причащання» дітей до прийнятої за абсолют картини світу є одним зі способів їхньої адаптації та укорінення у «життєвому світі» дорослих. Отже, у тому разі, якщо йдеться про епістемологічний статус наукових моделей дитинства, то існує гостра необхідність їх рефлексивного осмислення і глибокого аналізу, оскільки вони можуть рівною мірою як наблизити до осягнення цього феномена, так і суттєво спотворити його розуміння (Matthews, 1996, с. 26).

Низка фахівців з когнітивного розвитку дітей (Kohan, 2019; Thomas, 2019) не поділяють гегемоністичних тенденцій і – услід за анархічною епістемологією Фейрабента – визнають нарівні із науковим типом пізнання альтернативні способи проникнення у таємниці Буття. Освоюючи і пізнаючи світ, діти використовують не хибні й не необ'єктивні онтологічні та епістемологічні установки, а інші – такі, що не збігаються із установками світу дорослих. Діти, нарівні з ученими, спроможні до побудови різних гіпотез і теорій, пояснювальних структур, що аргументовано підтверджено низкою сучасних досліджень. У зв'язку із цим можна говорити про існування двох типів онтології та епістемології. Дитина починає з «наївного» або «інтуїтивного» пізнання, інтерпретує світ, виходячи з психології сприйняття, тоді як дорослий орієнтується на причинно-наслідкове пояснення зв'язків.

Ці відмінності зумовлюють інтенції та цілі пізнання дорослих і дітей: «зсув» у бік причинної пояснювальної конструкції відбувається у міру занурення дитини в «життєвий світ» дорослих, що, з філософського погляду, виражається у розщепленні цілісної недиференційованої реальності на суб'єкт, як продукт радикальної раціоналізації, і замкнутий на собі об'єкт, що протистоїть йому. Поза усвідомленням цих фактів, діти, які подекуди не вписуються у науковий і соціальний ландшафт, вважаються «примітивними» істотами, що займають нижчий рівень у ієрархії соціальних відносин. Аргументи, за допомогою яких було висунуто й узаконено маргіналізацію (від піз-

ньолат. *marginalis* – той, що перебуває на краю) тих, хто не відповідає критеріям наукового визначення дорослості, наповнили новим змістом еволюційну епістемологію, вищою точкою розвитку якої можна вважати стадіальну теорію когнітивного розвитку швейцарського психолога і філософа Ж. Піаже. Ця теорія, що завдячує своїм походженням дарвінізму і подальшим відкриттям у біології та психології, надалі була піддана критиці з боку широкого кола наукової спільноти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Мета дослідження – здійснити філософський аналіз феномена дитинства у контексті ризиків сучасності й у нерозривному зв'язку із якісними аспектами буття: простором і часом, рухом і формою, можливим і реальним, необхідністю і випадковістю, одиничним і загальним. У ході дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу і синтезу у якості філософського інструментарію. Теоретичну реконструкцію і компаративний аналіз, а також герменевтичний метод було застосовано, з метою виявити особливості міждисциплінарного вивчення феномена дитинства, а також проблем, із цим пов'язаних, та подальших перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Уявлення про дитинство не є замкнутою стаціонарною системою – дитина не автоматично включена у спільноту і не поглинута нею, а залучена до діалогу із середовищем, яке її оточує. Тому важливим чинником, що й визначає перебіг дослідження феномену дитинства, стає включення дитини у соціальні та наукові практики, а це, у свою чергу, передбачає наявність і формування каналів зворотного зв'язку – те, як ми ставимося до дітей, формує їхню власну реакцію на культуру дорослих і суттєво впливає на способи організації відносин «дитина-дорослий».

По-перше, освоюючи мову, діти засвоюють підвладні змінам норми і усвідомлюють межі пізнання, але не його фундаментальні засади. Мовна гра, подібно до рівняння, редукує сприйняття до загальноприйнятих кодів і правил, найчастіше, виключаючи суб'єктивні інтенції та споглядальне розуміння явищ. Те саме можна сказати і про правила соціального етикету і поведінки, які відіграють значну, часом деструктивну, роль в адаптації дитини. Існують й інші причини, через які

вважається неправомірним використовувати суто наукові критерії об'єктивності у дослідженні таких феноменів, як дитинство. По-перше, деякі дослідники аргументовано доводять факт зумовленості більшості епістемологій дитинства суб'єктивними уподобаннями, світоглядними настановами дорослих, відповідно до яких формуються уявлення про дітей, інтерпретується їхній внутрішній досвід (Polokow, 1982, с. 69-79).

По-друге, існують консервативні тенденції збереження та шанування «традиційних» уявлень про дитинство у культурі та суспільстві, що вказує ще на один аспект дослідницької проблеми. У кожному епоху виникає гостра необхідність «заморозити власний унікальний досвід в історичній формі життя» (Keniston, 1971, с.333-334), що в умовах паралельного розвитку сучасних багатовекторних досліджень – починаючи від біологічно детермінованих концепцій розвитку і закінчуючи соціально-психологічними теоріями дорослішання – призводить не тільки до загострення проблеми якісної неоднорідності та історичних розривів у репрезентаціях дитинства, а й до неможливості отримання цілісного уявлення про цей феномен.

По-третє, дитинство описується переважно як ідентифікатор психічних, біологічних і соціальних явищ дорослого життя, а не в якості феномена *per se*. Така редукція, згідно із М. Гайдеггером, є неминучою операцією наукового розуму: «Наука стикається завжди лише з тим, що допущено в якості доступного їй предмету і у доступний для неї спосіб», від початку не допускаючи існування об'єкта «самого по собі», як такого, що має визначальний вплив на дійсність (Heidegger, 1962).

Інакше кажучи, поворот до самого феномена дитинства передбачає відмову від вище викладеної логіки міркування і переосмислення нині наявних концепцій дитинства та їхньої методології. Тому одне із завдань філософського дослідження дитинства пов'язане із рефлексивним осмисленням означеного феномену у нерозривному зв'язку із якісними сторонами буття: простором і часом, рухом і формою, можливим і реальним, необхідністю і випадковістю, одиничним і загальним. Розглянемо кожен із цих позицій під кутом зору буття дитини. *Простір і час* є не лише найважливішими якісними характеристиками буття, а й його умовами (діяльності, спілкування і самореалізації людини).

Становлення індивіда відбувається у безпосередньому часовому континуумі та просторі.

Дитинство – це певний хронологічний період життя людини, протягом якого реалізуються послідовні онтологічні зміни, розкриваються потенції, що закладають фундамент людського буття. Дитинство, як одиниця життя людини, являє собою послідовність етапів дорослішання (немовля, дитина, підліток, юнак). Характеризуючи дитинство як часовий етап, слід виокремити його визначальну рису: цей віковий період має яскраво виражену спрямованість буття у стрімко створюване майбутнє. Усі природозакладені (біологічні, соціальні) задатки, розвиваючись, збагачуючись і примножуючись у повсякденній життєдіяльності, набувають виражених рис, потенційних можливостей, якостей, які гіпотетично проявляються у життєдіяльності дорослої людини.

«Розкриття» природи людини у процесі набуття власного життєвого досвіду відбувається у трьох сферах – біологічній, соціальній та особистісній. У перший рік життя дитини відбувається «розгортання» генерального плану, закладеного у її організм природою: у ній проявляється органічна, статеві та соціальні приналежності людської істоти. Соціально-психологічні зміни, що відбуваються у період дитинства, підтверджують той факт, що в дитині іманентно представлена потенція дорослої особистості. Її природно-духовна сутність є тільки умовою майбутньої особистості, а не готовим образом (передбачуваний рівень і ступінь розвитку людини залишаються за межами її свідомості). Умови життя, соціальний статус, здатність до засвоєння культури, прагнення до самореалізації є для кожної людини індивідуальними і неповторними. Становлення особистості дитини здійснюється у взаємодії процесів, що протікають паралельно і потенціюють онтологічні зміни, які розширюють можливості в освоєнні нею світу: а) розвиток фізіологічного та психологічного станів організму; б) освоєння соціальних ролей і позицій. На рівні першого процесу відбувається пізнання світу, нагромадження й апробування отриманого дітьми життєвого досвіду, на рівні другого – його формування та розширення. Здатність дитини усвідомлено ставитися до соціального світу є результатом її успішного розвитку.

Людська особистість являє собою одночасно три системи: організм, соціальний індивід, особистість. Ці системи закономірно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Інтегральна структура організму відображена у просторово-часовій системі,

оскільки фізичне тіло людини не існує поза часовим виміром. Розвиток індивідуальних систем організму відбувається у філогенезі. Досягнення молекулярної біології уможливили розуміння закономірностей еволюції. Завдяки активності свідомості (когнітивна галузь), людина здатна зберігати, вдосконалювати та регулювати свої можливості. Джерела суперечності між генотипною зумовленістю і реальним біологічним розвитком лежать у визначенні індивіда як суто біологічної цілісності, що визначає приналежність дитини до людського роду як соціальної системи, що історично розвивається. Кожен індивід є так або інакше соціалізованим і має у суспільстві власний статус.

Дитинство співвіднесене з особливим суспільним статусом, який виражається у конкретних вікових й історично змінюваних правах, обов'язках і можливостях дитини. Спроможності організму зумовлюють функціонування людини як соціального індивіда, що, у свою чергу, є передумовою її розвитку як особистості. Кожна із систем має власну природу, в якій вибудовано різноманітні зв'язки та відносини, визначено норми життєдіяльності, а також форми активності. Так, фізіологічно цілісний і гармонійний розвиток організму розкривається у системі «людина – середовище», соціальна активність індивіда – в адаптивності до соціальної діяльності, особистісний розвиток – у потенційній реалізації духовних потреб.

Буття дитини розгортається у просторі, що відображає якісну організацію її діяльності, спілкування, зв'язків із навколишньою дійсністю. Дитина від самого початку свого особистісного розвитку втягнута у метафізичне освоєння реальності, вона освоює навколишній світ у його природній і соціальній багатомірності. Включаючись у загальне буття, дитина освоює світ предметів, які мають для неї соціальну значущість і сенс. Різноманіття і глибина смислів, що полягають у предметних втіленнях людської діяльності, стимулюють пізнавальну свідомість дитини до активної дослідницької практики. Кожна річ, з якою стикається дитина, окрім свого прямого соціального призначення, спонукає її до різних видів діяльності та комунікативних практик. Тільки за безпосереднього контакту дитини із предметом, останній «оживає» і стає суб'єктом спільних дій, «вступає» у зв'язок з іншими предметами. Розширюючи за допомогою предметного світу свої просторові межі, дитина мимовільно ініціює процес перетворення близького до неї

навколишнього середовища. У такій дії дитина починає сприймати предмети як носії соціальних якостей, форм і дій.

Сфера соціальних відносин дитини репрезентується як просторово-часове поле подій, що розгортаються у життєвому сценарії дитини за її індивідуально-особистісною траєкторією. Послідовно-закономірний процес входження дитини у соціальне середовище передбачає освоєння соціальних зв'язків в умовах сім'ї та дитячої спільноти, у якій вона перебуває. Соціально детерміновані відносини учасників спілкування вибудовуються за принципом ієрархічних зв'язків, успішність освоєння яких надає змогу дитині адекватно вибудовувати комунікативні зв'язки та переходити на наступний щабель відносин. «Поведінкові схеми», які діти використовують у своїй життєдіяльності, характеризують ступінь вікової зрілості: так, у ранньому дитинстві типовим є наслідування або запозичення «готових» моделей поведінки, у старшому – вибудовування власного стилю поведінки, залежно від наявних моральних та етикетних норм.

Соціальний простір, що оточує дитину, визначає її реальний розвиток як суб'єкта в складній ієрархічній системі відносин зі світом. Досліджуючи об'єктивний характер взаємовідносин дитини і світу, слід розглядати два взаємопов'язаних, але якісно різних аспекти – ставлення дитини до оточуючих людей і до свого існування. Ці даності можуть бути розглянуті нами лише як потенції майбутніх індивідуальних проявів. Виступаючи в ролі активного діючого суб'єкта, що освоює і пізнає реальний світ, дитина активно «конструює» своє Буття, власний світ – Світ Дитинства, створюючи за допомогою Дорослого середовища свого життя, адаптуючись до різних ситуацій і обставин.

Світ для дитини – це те, що вона бачить, відчуває, сприймає й усвідомлює «тут і зараз». Іншими словами, дитина, яка пізнає, виступає не тільки як «приймач», а й як «джерело» власних знань і устремлінь. Розкрити поняття «світ дитинства» як буття дитини в часі та просторі можна лише за умови розуміння способів його існування. Розвитку відносин «Дитина і Світ» притаманні специфічні особливості, тенденції та закономірності. У перші роки життя дитина одночасно освоює два рівні відносин, які перебувають у стадії потенції (зародження): «Світ – Я» і «Я – Світ». У першому випадку вони закладаються у процесах освоєння предметного світу і світу взаємин

між людьми, коли у свідомості дитини створюються, а потім реалізуються на практиці різноманітні способи спілкування зі світом. У другому випадку в систему стосунків включаються уявлення дитини про зовнішній світ, одержувані нею шляхом накопичення життєвого досвіду, а також її ціннісне ставлення до світу. У взаємозв'язку цих двох процесів поступово виникає «смыслова наповненість» власного буття, вибудовується біографічна лінія способу існування (початок самореалізації), «запускається» програма саморозвитку. Протягом усього подальшого життя «первинне усвідомлення» себе і світу залишиться у людини іманентним. Як особливий соціальний феномен, дитинство аналізується через призму історії людства. Дитина є суб'єктом історії, органічно включеним у конкретний часовий простір, який створює, переживає історію і реалізує себе в цьому процесі. Кожна дитина володіє універсальною можливістю відкриття першооснови свого буття, творення свого світу у просторі-часі.

Рух і форма. Від самого початку соціогенезу призначення дитини виражене у реалізації себе як універсальної істоти. Тому усі фази і періоди онтогенезу, антропогенезу і філогенезу слід розглядати як практичне втілення цієї мети. Розвиток дитини – продукт сукупного впливу багатьох факторів: біологічного і культурного начал, переплетення думок і почуттів, синтезу внутрішніх спонукань і зовнішніх впливів.

«Сходження» дитини в особистість протікає через розв'язання метафізичних питань «Хто Я?», «Звідки Я з'явився?», «Хто і навіщо створив Світ?» тощо. Діалектика розкриття людської істоти як особистості лежить у її духовно-психологічній сутності. Перший етап життя дитини характеризується процесом інтеріоризації – освоєння і привласнення нею знань, що існують у навколишньому просторі. Основним імпульсом розвитку виступає когнітивна сфера (спрямованість до Світу). Другий етап особистісного розвитку – індивідуалізація, тобто процес виділення себе та інших людей, здійснюваний у безперервному діалозі зі світом (спрямованість на себе – до «Я»). Третій – відкриття іншої людини та її права на рівнозначне існування поруч із нею. Малюк, що підрастає, вперше починає усвідомлювати своє «місце» в сім'ї та в колективі однолітків, у життєвому просторі. Він змушений вибудовувати і перебудовувати свої стосунки з оточуючими людьми (спрямованість до взаємодії «Я» і «Світ»). Четвертий етап – особистісне відо-

кремлення – усвідомлення «Я» і «не Я» – переосмислення свого місця у світі, що розсуває свої кордони; пошук і освоєння різних способів самовизначення, усвідомлення ступеню особистої відповідальності за власні дії, вчинки, поведінку (спрямованість «Я» – «Світ – «Я»). У чергуванні інтересів дитини, спрямованих то на саму себе, то на світ, вбачається прагнення людської природи до рівноваги.

Перебіг процесів особистісного розвитку характеризується на кожному етапі інтенсивним ритмом, динамікою, які являють собою основу будь-якої життєорганізації. Зміщення акценту з формальної організації на якісно інший рівень свідомості (володіння комплексом інформаційно-енергетичного управління) пов'язане із визначенням дитиною свого місця у світі й означає перехід потенційної особистості до творчого ставлення до навколишнього світу. Внутрішньоособистісні процеси розвитку дитини проєктуються на її активну перетворювальну діяльність, спрямовану на саму себе. Вирішальним чинником, що характеризує якість організації дитинства, є активна життєва позиція дитини, що виражається у встановленні діалогічних стосунків зі світом, і яка виступає об'єктивною умовою і початком еволюції власної особистості. Вступаючи у безпосередній контакт зі світом, дитина вчиться висловлювати рівень своєї «соціабельності» у різних формах (міжособистісній, груповій, індивідуальній) і типах взаємин (партнерство, конкуренція, співпраця), характер яких виявляється в оціночних критеріях – внутрішніх (самооцінка) і зовнішніх (моральна оцінка).

З моменту народження дитина живе у всесвіті, що постійно розширюється. Світ невблаганно спонукає її до освоєння нових способів адаптації, орієнтування та регуляції. Так відбувається співвіднесення подій зовнішнього і внутрішнього світу та їхнє перетворення у свідомості, що становить зміст актів взаємодії дитини із навколишнім світом. Л. Виготський назвав цей процес інтеріоризацією, результатом якої виступає людська психіка, її внутрішній світ та інтропсихіка, яка, виникнувши, набуває потенції саморозвитку. Між зовнішньою і внутрішньою діяльністю постійно спостерігаються взаємопроникнення, що дає змогу розглядати поняття інтеріоризації та екстеріоризації як рівнозначні.

Можливість і дійсність. Характерною рисою дитячого способу життя можна назвати евристичну спрямованість усіх свідомих і душевних

сил особистості. Зауважимо, що буття дорослої людини, як і буття дитини, являє собою складно ієрархічну систему прирощення життєвого досвіду; при цьому в дитини з'являється повноцінне задоволення від пізнання нового, а в дорослого це почуття спостерігається вкрай рідко. Дійсність виступає для дитини безмежним полем діяльності, реальною можливістю апробування і випробування власних досягнень у пізнанні себе і світу, зумовлених досвідом «проб і помилок».

У дитячий період «розкриття образу» людини відбувається зміна типів розвитку. До трьох років базовою реальністю є тілесність, із трьох до семи років – свідомість. Ця хронологічна послідовність є природозакладеною, оскільки свідомість не може розвиватися без активної роботи тіла (організму) індивіда. Неприпустимим є й ігнорування тілесного розвитку у період дозрівання інтелекту. Онтогенез дитини відображає історичну природу становлення людини як «розумного виду». Дитинство є складною часовою самоорганізацією буття, у період якого природнопотенційна енергія починає реалізовуватися в дійсності. Зрілість людського існування передбачає в проєкції буття змішаний тип розвитку і має на увазі усвідомлений підхід людини до актуалізації тієї чи іншої галузі вдосконалення власної індивідуальності (інтелекту, фізичних даних, духовного зростання тощо). Як приклад варіативної можливості особистісного розвитку, *априорі* виступає множинність талантів. Різні здібності та задатки, закладені природою, проявляються у дитини, залежно від індивідуальних умов її життя (біографічного чинника). Безперервне «дослідження» своїх можливостей, що супроводжується частою зміною інтересів до різних видів діяльності, допомагає дитині самореалізовуватися у навколишньому середовищі, сприяє виявленню й апробуванню її індивідуальних природних задатків, які визначаються як «стійкі» здібності. Діяльність дорослої людини, на відміну від діяльності дитини, під час освоєння будь-яких нових форм самопізнання є досить консервативною і вибірковою; її інтереси, як правило, обмежуються звичними сферами самореалізації, а потреба у розкритті будь-яких додаткових здібностей (які не були виявлені раніше) слабо мотивована або взагалі не затребувана.

Характерною особливістю процесу формування уявлень дитини про світ є її здатність «вбирати» усю зовнішню інформацію – на відміну від дорослого, який має вже вироблений «иму-

нітет щодо вибору». Збільшення обсягу засвоєної інформації підвищує рівень саморозвитку дитини, що сприяє зародженню власної позиції по відношенню до пізнаваного і освоєваного нею навколишнього світу. Особливо важливим «приростом» життєвого досвіду слугує якісна зміна ролі дорослих у діяльності дитини – від посередника до співучасника, що дає змогу перейти від патронатної моделі взаємодії («провідник»-дорослий і дитина, яку ведуть) до моделі партнерства (рівноправність, самостійність обох сторін). Найбільш яскравою специфічною здатністю свідомості дитини, що розвивається, на наш погляд, є її «всеосяжність» – необмежена можливість «привласнювати» собі усю сукупність знань про навколишній світ. Субстрати отриманих знань слугують «живильним середовищем» для створення суб'єктивно-об'єктивного образу світу.

Необхідність і випадковість. У процесі розвитку особистості дитини проявляється низка тенденцій і закономірностей, які слід розглядати як специфічні характеристики дитинства (що відрізняються від інших вікових періодів життя людини), і які перебувають у протиріччі між природозакладеною необхідністю і життєвою ситуативністю (випадковістю).

Специфічні тенденції. У реальному бутті дитини виявляються віртуальні компоненти, виникнення яких є цілком закономірним, а надалі супроводжують події її життя і впливають на подальший розвиток особистісної індивідуальності. Розглянемо їх докладніше. Спонтанність – непередбачуваність і мобільність, готовність до несподіваної зміни настрою, почуттів, емоцій, різних видів діяльності, чергування активності й пасивності, – характеризує специфічність буття дитини. Ця якість активно продукує когнітивні задатки дитячої особистості, сприяє прояву емпіричних потреб, розширює сферу міжособистісної комунікації. Спонтанність розвиває в дитині здатність до самостійних дій, потенціює уяву і фантазію, збагачує життєвий досвід. Саме життя спонукає до негайної реакції на ситуації ззовні, виробляючи в дитині адаптивні здібності до самозбереження.

Фрагментарність сприйняття – виділення частини події, яка в уявленні дітей є найбільш значущою; усвідомлення «самостійності» окремих частин свого тіла. У першому випадку діти запам'ятовують епізод (фрагмент, живу «картинку», образ), найбільш значущий для них у певний момент, підкріплений при цьому яскравими

емоційними враженнями. Прикладом може слугувати той факт, що кожна доросла людина має в арсеналі своєї пам'яті окремі фрагменти подій, «застиглі кадри», зорові образи, фрази або навіть «сліди» запахів, звуків (мелодій), які миттєво відновлюють асоціативний ряд давно минулої життєвої ситуації. У другому випадку відбувається апеляція дитини до фрагментарного сприйняття власного тіла, що виражається у раціональному поясненні або у виправданні власних дій і вчинків. Дорослим знайома ситуація, коли на запитання «Хто розбив чашку?» дитина відповідає, що це «зробила не вона, а її рука»; на запитання «Чому в тебе розбиті коліна?» – «тому, що ноги бігли, не розгледівши дороги» тощо. Здатність інтелекту виокремлювати із загального часткове розвиває «мозаїчне» сприйняття дійсності: так закладається здатність до диференціації – сприйняття частин цілого як органічної системи. Світ у цьому випадку виступає як гармонійна сукупність одиниць.

Об'єктивність – буття в реальності. У житті дитини об'єктивність виражається у здатності пояснення будь-яких подій (дій) з позиції стороннього спостерігача. Правдивість і незалежність суджень дитини нерідко приводять у замішання дорослих. Діти досить часто вдаються до такого способу зображення ситуацій. Прикладом може слугувати така замальовка: дівчинка вночі впала із ліжка. Уранці вона розмірковує: «Прокидаюся, дивлюся, а мене на ліжку немає. Це означає, що я впала». У подібних моментах простежується рефлексивна діяльність людської свідомості, що позначає межі між «внутрішнім Я» і «зовнішнім Я», що, у свою чергу, характеризує процес формування самосприйняття і самоусвідомлення дитини.

Специфічні закономірності. Становлення особистості дитини – це пролонгований у часі результат розкриття її природних потенцій, динаміка та інтенсивність перебігу якого виражена хронологічною щільністю віртуальних компонентів розвитку. Світ дитини є двовимірним. Зовнішній (матеріальний) світ існує завдяки здатності дитини пізнавати навколишній простір за допомогою візуального, аудіального та кінестетичного каналів сприйняття; при цьому в якості «провідників» виступають предмети, живі істоти, звуки, запахи, дотики, відчуття тощо. Внутрішній (психічний) світ існує як уявлення, як образ, що не вимагає для свого існування постійного контакту із зовнішнім світом. Цей світ відносно

самостійний, суб'єктивний і нерідко незалежний від зовнішніх колізій. Прикладом подвоєння реальності може слугувати специфіка сприйняття дитиною тілесності («моє тіло і тіла інших людей»), свідомості («я думаю не так, як інший»), ідентичності (статева та соціально-рольова самосвідомість), індивідуальності («я не такий, як інші»), потреб («мої бажання можуть не збігатися з потребами інших»), автономності (незалежність внутрішнього і полізалежність від зовнішнього оточення).

Щойно в дитини з'являється усвідомлене ставлення до власного внутрішнього світу (його відділення від зовнішнього світу), психіка піднімається на новий щабель розвитку. Мабуть, із цього моменту людина починає відлік пам'яті про себе саму («Коли я був маленьким...», «Перше, що я пам'ятаю...» тощо). Усвідомлення подвійності світу в єдиному вимірі дійсності виникає в кожній дитини у суб'єктивно опосередкованому часі. Зміна статусу тілесності – уявне набуття іншої тілесності. Практично кожна дитина має здатність до миттєвого перевтілення в образ іншої тілесності (комахи, птаха, тварини, улюбленого казкового персонажа), при цьому виразно психологізуючи і вербалізуючи свій новий стан. Спостереження за діяльністю дітей у повсякденному житті дають підстави для висновку: вони здатні ідентифікувати свою тілесність із тілесним образом іншого без особливих зусиль. Подібна якість людської свідомості пробуджує в дитині різноманітні творчі (артистичні) здібності.

Яскравим прикладом образного подвоєного сприйняття світу та здатності віртуально трансформувати власну тілесність може слугувати специфіка дитячого світосприйняття – міфологічна свідомість, формування якої є закономірним етапом розвитку мислення. Зміна статусу особистості відбувається в хронологічній залежності від темпу загального розвитку і проявляється тоді, коли у свідомості дитини вмикається механізм «переоцінки» себе і своїх можливостей. Уперше так звані «стрибкоподібні» зміни статусу можна помітити в момент зміни способів переміщення у просторі (повзання – ходьба), освоєння навичок самообслуговування. При цьому дитина наполегливо проявляє самостійність і відносну незалежність. У дітей, як правило, відсутні сумніви в неспішності своїх дій, проте неадекватна реакція дорослих на їхню «само-діяльність» (недовіра, тобто спроба виконати що-небудь за дитину, побоювання за необережні рухи тощо) згодом

може негативно позначитися на розвитку самооцінки, самореалізації дитини як особистості. Закономірний, гармонійний перехід від одного особистісного статусу до іншого допомагає дітям безболісно освоювати різні соціальні ролі, сприяє найбільш природній їхній соціалізації. Віртуальні властивості проявляються протягом усього процесу розвитку особистості дитини, сприяючи створенню індивідуального ансамблю особистісних якостей. У кожному конкретному випадку позначені нами складові буття дитини протікають із різною інтенсивністю, забарвлюються різними емоційно-почуттєвими станами, що залежать не тільки від зовнішніх подразників, а й від реакції на них, а також адресно вираженого ставлення до подій, що відбуваються.

Одиничне і загальне. З моменту народження дитина включається в закономірний процес буття, зумовлений суспільно-історичним і культурним середовищем існування, трансляторами якого є люди, що оточують її, і створює на цій основі власну лінію життя. У взаємодії дорослих і дітей і народжується потреба в опануванні мови, оволодінні правилами поведінки, спілкування та моралі. Освоюючи на власному досвіді норми соціальної життєдіяльності, дитина вибудовує своє буття. Сутність людської особистості знаходить своє завершальне вираження в тому, що вона не тільки розвивається як усякий організм, але й має свою історію.

Інтеграція дитини в доросле співтовариство здійснюється шляхом освоєння дітьми різних форм суспільної діяльності, яка є історично необхідною умовою розвитку дитини у просторі культури і часу. Буття дитини включене у колективне життя людей, що протікає в конкретній історичній епосі і має конкретні часові межі. Людське дитя – це споконвічно суспільна істота. Її соціальність виражена насамперед у прагненні жити спільним життям із дорослими людьми. Хоч би як дитина відокремлювалася у своїй автономності, вона практично постійно перебуває в межах конкретного соціального цілого. Соціальна природа людини потенціє прагнення до включення у спільність – з одного боку, та індивідуального виділення себе з цього соціуму – з іншого. Почуття належності до певної спільноти виконує важливі соціальні та психологічні функції (наприклад, конформність виявляється формою групової захищеності), які сприяють виробленню критеріїв оцінки та самооцінки особистості, яка розвивається.

Загальне бачення природи дитинства, соціально-історичного простору (умов, середовища, оточення, системи міжособистісних відносин, що сукупно визначають розвиток дитини) розкриває субстанціональну сутність майбутньої особистості. У процесі емпіричного освоєння дитиною навколишнього світу (пізнання, накопичення, апробування знання і, як результат, – формування особистого досвіду) у її свідомості формується власна картина світу, завдяки якій вона орієнтується у соціальному просторі. Виступаючи органічною частиною буття, дитина у процесі індивідуального розвитку пізнає й естетично переживає світ у конкретному соціокультурному середовищі; при цьому соціальність входить в інтимний зміст особистості. В основі пізнавального ставлення дитини до світу лежать її практичні дії, опосередковані її ставленням до навколишнього простору і до людей – саме таким чином дитина діяльнісно самостверджується у світі. Базовою основою становлення особистості дитини є суб'єктивний досвід, тобто спосіб буття. Цілісне осмислення дитинства як етапу становлення і розвитку буття людини передбачає знаходження таких вимірів, які визначають якісні характеристики потенцій майбутньої дорослої особистості.

Висновки.

Філософське дослідження феномена дитинства можна розглядати як царину філософського знання, що охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних з артикуляцією таких питань. По-перше, це низка питань, що стосуються епістемологічних і методологічних аспектів пізнання феномена дитинства: дослідження можливості та меж пізнання дитячого досвіду; визначення емпіричного базису, що лежить в основі пояснювальних конструкцій; установлення прихованих інтенцій і припущень, які визначають перебіг і результат наукової діяльності; способи конструювання і функціонування уявлень про дитинство, механізми їхньої трансформації в історії людської культури і мислення тощо. По-друге, це блок запитань, що стосуються онтологічної, аксіологічної та антропологічної проблематики, культурно-історичного та соціального контексту дослідження: виявлення сутнісних характеристик буття дитини; визначення тотожного й відмінного, а також специфічного в дорослому й дитячому модусі буття; виявлення схожості й відмінності у мисленні дорослих і дітей, їхніх когнітивних здібностях та практичній діяльності; встановлення міри впливу соціально-культурних та історичних процесів на формування

уявлень про дитинство, а також їхньої трансформації тощо. Перший блок запитань спрямований на дослідження феномена дитинства, виходячи зі знання, продукowanego переважно з позиції дорослого світу (третьої особи) – дитина виключена з наукового дискурсу. Другий блок запитань націлений на подолання цієї дискримінації та вузьких рамок досліджень, орієнтованих переважно на досягнення інструментальних і прагматичних цілей; пошук підходів і методів, що дають змогу інтегрувати дитячий досвід у дослідницький процес, не елімінуючи при цьому тактики і стратегії наукового пошуку. Перший крок до розуміння дитинства пов'язаний із деконструкцією концептуальних уявлень про нього. Другий крок націлений на реконструкцію та інтегративне розуміння феномена дитинства, для чого видається актуальним застосування герменевтико-феноменологічні та діалогічні методи дослідження, зорієнтовані на опис і розуміння дослідницького об'єкта, що корелюють із «винесенням за дужки» будь-яких однозначних концептуальних визначень. Таким чином, філософське осмислення феномена дитинства охоплює широке коло проблем, розв'язання яких пов'язане, по-перше, із гносеологічними та методологічними аспектами вивчення дитячого досвіду; по-друге, з онтологічними, екзистенціальними та аксіологічними контекстами дослідження дитинства. Стратегії філософського дослідження спрямовані на системне пізнання феномена дитинства, на встановлення зв'язків між методами, гносеологічними, онтологічними, аксіологічними та іншими передумовами, на яких ґрунтується пізнання та відбувається формування концептуальних уявлень про дитинство, на основі яких конститууються відносини «дорослий – дитина», реалізуються освітні практики у суспільстві та культурі.

Філософське розуміння феномену дитинства – це усвідомлення первинних цілей і сенсу буття людини. Дитина як «потенція» дорослої особистості підпорядкована загальним закономірностям розвитку, проте подібні питання нерідко ігноруються сучасною наукою. Філософсько-світоглядні проблеми становлення особистості, її ціннісного існування у період дитинства потребують подальших глибоких теоретичних досліджень, зокрема із таких питань: наскільки легітимним є звернення до дитячого «голосу» та використання симетричних підходів у дослідженні означеного феномена; як пов'язані такі підходи із сучасними природничо-науковими, соціокультурними та філософськими концепціями дитинства; яким методам та джерелам слід надавати перевагу. Ці питання акцентують увагу на таких важливих аспектах філософського розгляду дитинства, як неможливість його пізнання без визначення і розуміння дорослої культури та необхідність включення до наукового дискурсу дитини як суб'єкта, свідчення якого суттєво доповнюють емпіричний базис дослідження. Нові тенденції у дослідженні феномена дитинства актуалізують принцип подолання дуалізму «дорослий – дитина», що акцентує увагу на необхідності переформулювання проблем і запитань наукового пошуку, з огляду на логіку спільного співіснування дитини та дорослого. Конкретні наслідки такого рефлексивного висновку є особливо важливими, оскільки дають змогу не тільки обґрунтувати закон діалектичного розвитку дорослих і дітей, а й актуалізують проведення дослідження в рамках міждисциплінарного синтезу, що сприяє виявленню багатогранних формулювань досліджуваного об'єкта, їхнього зв'язку із сучасним науковим ландшафтом, трансформацією стосунків дітей і дорослих у суспільстві та культурі.

Список використаних джерел

- Gheaus A., Calder G., & De Wispelaere, J. (Eds.). *The Routledge handbook of the philosophy of childhood and children*. Routledge. 2019.
- Heidegger M.. *Being and Time*. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. London: SCM Press. 1962. 590 p.
- Keniston K. Psychological Development and Historical Change. *The Journal of Interdisciplinary History*, vol.2(2), 1971. Pp.329-345.
- Kennedy D. *Changing Conceptions of the Child from the Renaissance to Post-Modernity: a Philosophy of Childhood*. New York, The Edwin Mellen Press Lewiston. 2006. 274 p.
- Kohan W. Philosophy and Childhood. *Childhood Studies*. 30 October 2019. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199791231-0224>
- Matthews G. *The philosophy of childhood*. Cambridge, Harvard University Press. 1996. 136 p.
- Polokow V. *The erosion of childhood*. Chicago, University of Chicago Press. 1982. 246 p.
- Postman N. *The disappearance of childhood*. New York, Delacorte Press, 1982. 177 p.

Thomas N. P. What is the Point of Studying Childhood as a Social Phenomenon? *Children & Society*, 33 (4). 2019. Pp. 324-332.

Spyrou S. Time to decenter childhood? *Editorial in Childhood*, 24(4), 2017. Pp.433-437.

Spyrou, S. *Disclosing Childhoods: Research and Knowledge Production for a Critical Childhood Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2018.

Thorgeirsdottir, S. Luce Irigaray's Philosophy of the Child and Philosophical Thinking for a New Era. *SOPHIA* 61, 2022. Pp. 203–218 <https://doi.org/10.1007/s11841-022-00920-5>

References

Gheaus, A., Calder, G., & De Wispelaere, J. (Eds.). (2019). *The Routledge handbook of the philosophy of childhood and children*. Routledge.

Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. London: SCM Press. 590 p.

Keniston, K. (1971). Psychological Development and Historical Change. *The Journal of Interdisciplinary History*, vol.2(2), pp.329-345.

Kennedy, D. (2006). *Changing Conceptions of the Child from the Renaissance to Post-Modernity: a Philosophy of Childhood*. New York, The Edwin Mellen Press Lewiston, 274 p.

Kohan, W. (2019). Philosophy and Childhood. *Childhood Studies*. 30 October 2019. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199791231-0224>

Matthews, G. (1996). *The philosophy of childhood*. Cambridge, Harvard University Press, 136 p.

Polokow, V. (1982). *The erosion of childhood*. Chicago, University of Chicago Press, 246 p.

Postman, N. (1982). *The disappearance of childhood*. New York, Delacorte Press. 177 p.

Thomas, N. P. (2019). What is the Point of Studying Childhood as a Social Phenomenon? *Children & Society*, 33 (4). pp. 324-332.

Spyrou, S. (2017). Time to decenter childhood? *Editorial in Childhood*, 24(4), pp.433-437.

Spyrou, S. (2018). *Disclosing Childhoods: Research and Knowledge Production for a Critical Childhood Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Thorgeirsdottir, S. (2022). Luce Irigaray's Philosophy of the Child and Philosophical Thinking for a New Era. *SOPHIA* 61, 203–218 <https://doi.org/10.1007/s11841-022-00920-5>

ELENA, MARCHENKO – Doctor of Philosophy (D.Sc.),

Professor of the Department of Theory and History of State and Law,

Constitutional Law and Human Rights, Dnipro State University of Internal Affairs DSc

of Philosophy (Dnipro, Ukraine).

E-mail: lina728@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

PHILOSOPHICAL STUDY OF THE PHENOMENON OF CHILDHOOD: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

Within the framework of the postmodern project aimed at humanising the adult-child relationship, decentralising power, and abandoning reductionist approaches to understanding the world and human beings, a number of new problems and paradoxes arise that require critical reflection and resolution. On the one hand, the new paradigm of childhood research, based on the principle of variability and ambiguity, gives rise to a plurality of opinions, multiple worlds of 'childhood' constituted at the intersection of different socio-cultural and natural science systems. On the other hand, this specificity indicates a shift in the goals of the study – from achieving objective knowledge about childhood to constructing integrative ideas about it. Additional theoretical questions and practical problems arise regarding the implementation and reorganisation of the knowledge gained about this object, the revision of epistemological approaches, axiomatics and methodological optics, and the need to conduct research on the phenomenon of childhood within the framework of interdisciplinary synthesis. **The purpose of the study** is to carry out a philosophical analysis of the phenomenon of childhood in the context of the risks of modernity and in an inseparable connection with the qualitative aspects of being: space and time, movement and form, possible and real, necessity and chance, individual and general. **Research methodology:** general scientific methods of analysis and synthesis as philosophical tools. Theoretical reconstruction and comparative analysis, as well as the hermeneutic method were used to identify the peculiarities of the interdisciplinary study of the phenomenon of childhood, as well as the problems associated with it and further prospects. The generalisations presented in the article

led to the **conclusion** that a child is a full-fledged participant in the historical and evolutionary process, capable of making an independent choice of life path, on which he or she transforms the environment, society and himself or herself (the function of ‘personality in society’); a bearer of a special human quality acquired in the process of joint activity with people around him/her, in interpersonal ensemble communication (‘personality in the team’ function); a holistic systemic and semantic image created in the process of assimilation of cultural values (‘personality in the self’ function). **The practical significance of the study** lies in the fact that its results allow not only to substantiate the law of dialectical development of adults and children, but also to actualise the study within the framework of interdisciplinary synthesis, which contributes to the identification of multifaceted formulations of the object under study, their connection with the modern scientific landscape, and the transformation of relations between children and adults in society and culture.

Key words: child, phenomenon of childhood, children's modus operandi, space and time, movement and form, possible and real, necessity and chance, particular and general.

© The Authors(s) 2024

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 05.07.2024

Accepted date 15.07.2024

Published date 05.08.2024

How to cite: Олена, Марченко. Філософське дослідження феномена дитинства: проблеми та перспективи. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2024. 20 (97). P. 71–82.

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-09>